‘Wij zijn strijders voor een nieuwe wereldorde’

Het revolutionaire verlangen van het naoorlogse linkse activisme

“Nous luttons pour un nouvel ordre mondial”. Les aspirations révolutionnaires de l’activisme de gauche de l’après-guerre

Dieter Vandenbroucke

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7816>

DOI : 10.4000/temoigner.7816

ISSN : 2506-6390

Traduction(s) :

“Nous luttons pour un nouvel ordre mondial” - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/7825>
[nl]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2018

Pagination : 72-85

ISBN : 978-2-930953-076

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Dieter Vandenbroucke, «Wij zijn strijders voor een nieuwe wereldorde», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 127 | 2018, Online op 10 février 2022, geraadpleegd op 14 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/7816> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.7816>

‘Wij zijn strijders voor een nieuwe wereldorde’

Het revolutionaire verlangen van het naoorlogse linkse activisme

→ Dieter Vandenbroucke
(Universiteit Antwerpen)

LINKS ACTIVISME

Tijdens de Eerste Wereldoorlog raakte een deel van de Vlaamse beweging betrokken bij de collaboratie met de Duitse bezetter. Het activisme, zoals deze samenwerking werd genoemd, poogde zo een aantal eisen te verwezenlijken waaraan de Belgische overheid tot dan toe niet was tegemoet gekomen, zoals de vernederlandsing van de universiteit van Gent. Sommige activisten wilden nog verder gaan: zij wilden de structuren van het unitaire België openbreken of streefden onomwonden naar een onafhankelijke Vlaamse staat. Bij alle herdenkingen rond 1914-1918 werd er opvallend weinig aandacht besteed aan deze cruciale maar erg complexe bladzijde uit de Vlaamse geschiedenis. Nochtans voerde een groep van literatuurwetenschappers en historici aan de Universiteit Antwerpen het afgelopen decennium omstandig onderzoek naar dit activisme, waardoor deze collaboratiebeweging in een gans ander daglicht komt te staan.¹ Zo werd aangetoond dat de linkervleugel, waartoe nogal wat jonge Vlaamse intellectuelen, schrijvers en kunstenaars behoorden, tot veel meer bereid was dan louter medewerking aan het politieke streven naar een onafhankelijk Vlaanderen. Zij wilden immers niet alleen het oude België afbreken maar tegelijkertijd komaf maken met de vooroorlogse kunst en cultuur.

Dat activistische streven, in de brede zin van het woord, werd niet meteen betekenisloos na de bevrijding van België. Het revolutionaire verlangen werd bijvoorbeeld aangewakkerd door de *Clarté*-beweging, een internationaal netwerk van pacifistische intellectuelen die de mens wilde confronteren met de onverhulde waarheid over de oorlog. Als de massa inzicht kreeg in de ware aard van de eerste industrieel gevoerde oorlog, zou die eerste oorlog meteen de laatste worden en zou uit het puin van de negentiende eeuw een nieuwe, harmonieuze wereldorde verrijzen. Een dergelijk utopisch idealisme kleurde de bladen die na 1918 in Vlaanderen de links-activistische erfenis verder zetten. Zo werd in *Staatsgevaarlijk*, *De Nieuwe Wereldorde* en *Opstanding* niet alleen een nieuwe kunst gepromoot, het waren ook plaatsen waar hardop werd nagedacht over een alternatieve, niet-burgerlijke en niet-kapitalistische staatsordening. In dat opzicht zouden deze bladen zich aandienen als belangrijke

(1) Binnen de Geconcentreerde Onderzoeksactie ‘Literatuur, Vlaamse Beweging en maatschappij (1914-1950)’ werden drie proefschriften afgeleverd, waarin de zogenaamde activistische tegentraditie centraal staat: die van Matthijs de Ridder (2009), Dieter Vandenbroucke (2012; 2014 voor de uitgegeven versie) en Dennis van Mol (2017).

katalysators van de politieke radicalisering die zich na de Grote Oorlog geleidelijk doorzette.

REPRESSIE

De onbetwiste leidsman van het linkse activisme was Paul van Ostaïen (1896-1928), een van de bekendste en invloedrijkste Vlaamse dichters uit de twintigste eeuw. Zowel zijn poëzie als essays hadden van de schrijver al op jonge leeftijd een icoon gemaakt. Vooral zijn tweede dichtbundel *Het sienjaal*, die een maand voor het einde van de Eerste Wereldoorlog verscheen, droeg bij aan die status. In breed uitwaaiende en meeslepende expressionistische gedichten trachtte Van Ostaïen vorm te geven aan zijn gevoel van universele liefde en eenheid: ‘Wij hebben de Aarde lief. De ronde, vruchtbare aarde.’ (van Ostaïen 1996, 163) Ondanks deze uitgesproken pacifistische retoriek bleek Van Ostaïen bereid erg ver te gaan in het verwezenlijken van zijn activistische idealen. Zo was hij in 1918 nauw betrokken bij August Borms’ plannen voor het opzetten van een apparaat voor de gewelddadige onderdrukking van politieke tegenstanders. Hij was de beoogde kapitein-adjudant van de Vlaamse Rijkswacht, een milite die met behulp van wapens en repressie de ‘heerschappij van de Vlaamsgezinden’ moest vestigen (zie Reynebeau 1997). Omdat hij terecht vervolging vreesde voor zijn activistisch optreden besloot Van Ostaïen nog voor het einde van de oorlog samen met zijn vriendin Emmeke per trein naar Berlijn te vluchten.

Toen op 15 november 1918 de Belgische soldaten terugkeerden van het front, baadde Antwerpen in een ware feeststemming. Er werd gedronken, gedanst, gezongen en vooral uitbundig met vlaggen gezwaaid. Vier dagen later volgde de apotheose met de Blijde Intrede van koning Albert en koningin Elisabeth. De Antwerpenaars kwamen massaal op straat om de ‘Koning-Ridder’ welkom te heten. Drie jaar later zou Van Ostaïen in *Bezette stad* zijn geheel eigen versie presenteren van deze extatische bevrijdingsdagen. Eens te meer vertolkte hij de stem van gans zijn activistische generatie wanneer hij in ‘De aftocht’, de laatste afdeling van de dichtbundel, beschrijft hoe het Duitse leger zich halsoverkop terugtrok en het gehate Belgische burgerlijke bestel zich herstelde: ‘de bezetting houdt op / de bezetting begint’. Waarna Van Ostaïen de stad waartegen de gebeurtenissen zich afspeelden (beurtelings Antwerpen, Brussel en Berlijn) laat afglijden in een grotesk orgie van vaderlandsliefde: ‘Vive la nation / de ekstase mijnheren / vergeet niet de ekstase’ (van Ostaïen 1996, 418).

Terwijl Van Ostaïen de wijk had genomen naar Berlijn, zou voor de activisten die wel in het land waren gebleven na de bevrijding ‘de vrede losbarsten’.² Het volk plunderde en vernielde de huizen en winkels van activisten en woekeraars; verklikkers werden bespuwd en geslagen, en vrouwen die met Duitse soldaten hadden aangepapt, werden onder grote publieke belangstelling kaalgeschoren. Daarnaast besloot het Antwerpse stadsbestuur reeds in zijn eerste naoorlogse gemeenteraadszitting om de stedelijke administratie en instellingen te ‘zuiveren’ en de activistische ambtena-

(2) Uitspraak ontleend aan de activistische jeugdleider (en latere burgemeester van Antwerpen) Lode Craeybeckx, geciteerd in Gijs Garré (1986, 31).

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

ren te straffen. Ook Van Ostaijen verloor om die reden zijn baan op het Antwerpse stadhuis. Hoewel de dichter dus als balling in Berlijn leefde, hielden zijn vrienden hem op de hoogte van de gebeurtenissen in Antwerpen. Zo vond in februari 1919 een voorval plaats dat ongetwijfeld ook op hem indruk maakte: Jos Cools, samen met Van Ostaijen een van de vijf gearresteerden die op 16 september 1917 de Vlaamsvijandige kardinaal Mercier hadden uitgejouwd, hing zichzelf op. De 19-jarige student werd aangeklaagd voor het beledigen van een priester in de uitoefening van zijn ambt. Volgens Van Ostaijen hield deze beschuldiging geen steek, omdat het vijftal de aartsbisschop niet had aangevallen op zijn functie als geestelijke, maar als politicus. De twee advocaten voerden met deze argumentatie de verdediging, maar konden de rechtbank niet overtuigen. Op 17 januari 1918 werden de vijf veroordeeld, elk tot

– 'De aftocht', laatste
gedicht uit *Bezette stad*
(1921) van Paul van Ostaijen

een gevangenisstraf van drie maanden, een geldboete van 26 frank en het gezamenlijk betalen van de proceskosten. Het was een van de redenen waarom Van Ostaijen later in het jaar – hij vreesde in beroep een zwaardere straf te krijgen – naar Berlijn trok.

Cools had het vonnis in beroep, dat eind maart 1919 zou plaatsvinden, evenmin afgewacht. Het door zijn activistische vrienden vervaardigde rouwkaartje liet er geen twijfel over bestaan wie verantwoordelijk werd geacht voor zijn zelfgekozen dood. Op de achterkant hiervan stond een lang huldevers dat volgens de een van Victor Brunclair en volgens de andere van Robert van Roosbroeck was (zie Vandenbroucke 2014, 150). De auteur vergeleek Cools' dood met een 'zacht rumoer, dat sterker wordend / dreunen zou, maar in zijn groei, door banden wordt gekneld / en plots verstomt'. Zijn vrienden, die verweesd achterbleven, betreurden dat hij het 'gejuich van het toornende volk' nu niet horen zou, hoewel hij wist dat de 'feestdag van het recht' nabij was: 'Nu zullen op die rijke grond dien gij tot u naamt, / kreunen, diegenen die gij zoó veracht hebt'. Cools' woorden en daden moesten voortleven bij degenen die 'de frissche lenteroes, de nieuwe lucht van het ongebonden leven' inademden. Zijn martelaarsdood mocht niet ongestraft blijven:

Gij zijt toch heengegaan,
o vriend van allen,
maar duizend handen zweren om uw beeld
en duizend stemmen fluistren zacht
'Vergelding'!¹³

CLARTÉ

In de repressie vonden de jonge activisten veelal een bevestiging van hun eigen gelijk. Tenslotte ging de vervolging uit van hun aartsvijand, de Belgische, burgerlijke staat, die geheel onverwacht uit zijn as was herrezen en de patriottische temperatuur hoog deed oplopen. Bovendien was er niet de geringste aandacht voor de Vlaamse taaleisen, omdat de wederopbouw van het land en het garanderen van de sociale vrede de prioriteit hadden. In die sfeer werd begin 1919 een eerste Vlaams-nationalistische partij boven de doopvont gehouden: het Vlaamsche Front, beter bekend als de Frontpartij. De benaming verwijst naar de oorsprong van de partij, namelijk de radicaal Vlaamsgezinde Frontbeweging, waarvan het kernprogramma 'Zelfbestuur, Nooit meer oorlog en Godsvrede' werd overgenomen.

– Paul van Ostaijen,
foto op het paspoort dat
bestemd was voor Duitse
vreemdelingenpolitie in het
Kaufhaus des Westens in
Berlijn

(3) [Je vriend]. 'In memoriam
onzen trouwen vriend Joris
Cools', rouwkaartje, [februari
1919] (privéarchief).

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

Alle rechten voorbehouden

Alle rechten voorbehouden

– Exemplaren van *Clarté*

Een groot aantal van de jonge linkse activisten sloot zich aan bij de Frontpartij. Dat belette echter niet dat zij over de grenzen bleven kijken. Zo werd hun hoop op een wereldwijde broederschap vanuit Frankrijk aangewakkerd. Sinds de Dreyfusaffaire was hier een traditie gegroeid van een linkzijdige die het voortouw nam bij het streven om de intellectuelen te verenigen in een blijvend verzet tegen de oorlog. Het initiatief hiertoe werd genomen door schrijver en Nobelprijswinnaar Romain Rolland, die gold als de meest gerespecteerde pleitbezorger van het internationalistisch pacifisme. Rolland was echter niet de enige Franse schrijver die de intellectuelen een nieuwe maatschappelijke verantwoordelijkheid wilde geven. Ook Henri Barbusse had in 1919 plannen in die richting. Barbusse was tijdens de oorlog bekend geworden met zijn roman *Le feu* (1916), die op onverbloemde wijze de gruwelen van de oorlog aanklaagde. In het verlengde van *Le feu* publiceerde Barbusse in 1919 de roman *Clarté*, waarin hij zich tegen het militarisme kantte en tegelijkertijd opriep tot een bundeling van de krachten: *'La vérité n'est révolutionnaire qu'à cause du désordre de l'erreur. La révolution, c'est l'ordre.'*

De aanzet tot een georganiseerde *Clarté*-beweging was een manifest dat op 10 mei 1919 in *L'Humanité* werd gepubliceerd. Hierin reikte Barbusse alle kunstenaars en denkers de hand voor de organisatie van een pacifistische en antimilitaristische *Internationale de la Pensée* die de 'internationale van de volkeren' zou moeten gidsen. In één adem met de wereldvrede predikte Barbusse solidariteit met het door het kapitalisme belaagde Sovjet-Rusland. Terwijl hij echter als lid van de socialistische partij ijverde voor toenadering tot de Derde Internationale, probeerde hij als woordvoerder van *Clarté* voorlopig nog de 'onafhankelijkheid' van de beweging te handhaven. Zijn beweging moest op de eerste plaats de strijd aangaan tegen een maatschappij die gedomineerd werd door de geprivilegieerde klassen en steunde op macht, misleiding en bijgeloof.

Barbusse's vereniging van partijloze en pacifistische intellectuelen trok een grote verscheidenheid van denkers aan: van Andreas Latzko en Heinrich Mann tot Frederik van Eeden en Upton Sinclair. Ook in België werd zijn revolutionair appel gunstig ontvangen. Al in juni 1919 werd er in het pas opgerichte Brusselse tijdschrift *L'Art Libre* propaganda voor gemaakt. De oproepen van hoofdredacteur Paul Colin vonden onmiddellijk gehoor, en op 15 juni werd een indrukwekkende lijst met bekende namen uit de culturele wereld afgedrukt, onder wie James Ensor, de eminente jurist en literator Edmond Picard en de schrijver en kunsthistoricus Ary Delen. Twee weken later schreef de redactie dat de *Clarté*-beweging inmiddels ook onder jongeren op grote bijval kon rekenen. Die belangstelling resulteerde op 6 september 1919 in de oprichting van de Universele Humanistische Vereniging (UHV) door een groepje Antwerpenaren, van wie het merendeel een verleden in het activisme had.

De aantrekkingskracht van *Clarté* had veel te maken met het feit dat deze beweging in meerdere opzichten als een verdere ontwikkeling van het Duitse 'Aktivismus' kan worden beschouwd. Sympathisanten van deze expressionistische stroming, die een rol heeft gespeeld bij de keuze en verspreiding van het woord activisme in

Vlaanderen, pleitten al langer voor meer politiek engagement van de kunstenaars (zie Vandenbroucke 2013). Overigens was het ook Kurt Hiller, de voorman van het *Aktivismus*, opgevallen dat *Clarté* grote overeenkomsten vertoonde met zijn eigen theorieën. Hij beweerde zelfs dat het activisme als het Duitse antwoord op *Clarté* geldt.

Alle rechten voorbehouden

– Henri Barbusse, schrijver en oprichter van *Clarté*

Alle rechten voorbehouden

– Barbusse als soldaat
tijdens de Eerste
Wereldoorlog

STAATSGEVAARLIK

Na de oprichting van de UHV werden er in Antwerpen diverse pogingen ondernomen om de activistische generatie te hergroeperen. In een klimaat waarin er een groot wantrouwen heerste tegen alles wat met flamingantisme te maken had, waren de omstandigheden voor een strijdbaar Vlaamsgezind jongerenblad echter allesbehalve gunstig. Zo was de Belgische veiligheidsdienst druk met aanhoudingen, inbeslagnames en invallen op vergaderingen van activisten. Ook het rigoureuze optreden van het schepencollege onder leiding van de vooroorlogse liberaal Jan de Vos droeg bij tot de politieke spanning. De Vos werd sinds eind 1914 ervan beschuldigd dat hij de vesting Antwerpen te vlug aan de Duitsers had overgegeven. Hij vreesde een opleving van de kritiek op zijn persoon en liet de stedelijke politie daarom snoeihard optreden tegenover elke vermeende uiting van 'onvaderlands' gedrag.

Eind juni 1919 werd De Vos op de hoogte gebracht van een nieuw te verschijnen activistisch jongerenblad. Dit gebeurde naar aanleiding van een tumultueus verlopen

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

lezing van Louis Franck in het liberale Volkshuis. Franck was een vooraanstaand Antwerps politicus van liberaal-flamingantischen huize, die zijn verzet tegen August Borms met deportatie naar Duitsland had moeten bekopen. Zijn voordracht op 23 juni werd verstoord door activisten die zich in de zaal hadden verspreid. De oproer-kraaiers lieten niet alleen hun stem horen, maar wierpen vanaf het balkon pamfletten naar beneden waarop een nieuw tijdschrift stond aangekondigd: 'STAATSGEVAAR-LIJK!...? verschijnt eerdaags.' Doordat de Antwerpse politie het pamflet plichtge-trouw in een dossier had gestopt, kreeg ook burgemeester De Vos een exemplaar op zijn bureau. Het zal hem zeker niet milder hebben gestemd.

Uiteindelijk zou het eerste nummer van *Staatsgevaarlik* pas op 1 september 1919 het licht zien. De redactie was in handen van Mark Edo Tralbaut en Geert Pijnenburg, twee activisten die op hardhandige wijze in aanraking waren gekomen met de Belgi-sche staat. Tralbaut verdween eind 1918 voor korte tijd in de gevangenis. Pijnenburg was in maart 1919 als enige aanwezig om het vonnis inzake de Mercier-betoging in beroep te horen bevestigen. Hij werd veroordeeld tot drie maanden cel, waarvan hij uiteindelijk slechts zes weken diende uit te zitten. Later zou Pijnenburg getuigen hoe hij tijdens een van zijn ondervragingen ernstig werd mishandeld. Bovendien bleek de staatsveiligheid het gerucht te hebben verspreid dat hij niet wegens activisme, maar wegens homoseksualiteit was aangehouden. Het was een laffe poging om Pijnenburg sociaal dood te verklaren. Deze liet zich echter niet kisten en samen met Tralbaut lanceerde hij een frontale aanval op de in revanchisme verstarde overheid. Zowel de ontploffende bom op de voorpagina van *Staatsgevaarlik* als de ongemeen felle redactieverklaring liet aan duidelijkheid niets te wensen over:

Wij zijn strijders voor de nieuwe wereldorde;
Wij zijn Vlamingen, Groot-Nederlanders, Germanen, trots alles en Vrije Mensen vóór alles.
Alzoo verheugen wij er ons over Staatsgevaarlik genoemd te worden.
Aan onze vroede Belgiese kaalhoofden, ongewenste regeerders, volksuitzuigers,
-verdruckers en -bedriegers, Saleté Militaire of hoe men ze ook noemen moge, in één
woord: aan België danken wij onze naam. (De Redaksie 1919, 1)

Het eerste nummer bevatte een 'Manifest aan de jonge Vlaamsche intellectuelen', geschreven door Willy, een gezamenlijk pseudoniem van Geert Pijnenburg en Her-man van den Reeck. De auteurs sloten zich enerzijds aan bij Van Ostaijens stelling dat het internationalisme alleen bereikt kon worden via nationale bewustwording, anderzijds riepen zij de lezers op om zich aan te sluiten bij Barbusses *Internationale de la Pensée*, waarvan recent ook een Vlaamse afdeling was gesticht (Willy 1919).

Hoewel de revolutionaire aansporingen doorgaans onder een dikke laag broe-derlijke gevoelens werden bedolven, maakte *Staatsgevaarlik* haar naam wel degelijk waar. Zo besloot de minister van Oorlog eind september de verspreiding en verkoop van het tijdschrift in het bezette Duitsland te verbieden. Wellicht vreesde hij dat de opruiende bijdragen en schreeuwerige leuzen het moraal van de aldaar gelegerde Belgische troepen zouden aantasten. Enkele maanden later besloot ook de gerechte-

lijke politie een onderzoek naar *Staatsgevaarlik* in te stellen. Zij concludeerden dat het probleem zichzelf wel zou oplossen. Scherpe kritiek van onder meer het liberale *Handelsblad* had er immers voor gezorgd dat het tijdschrift uit de Antwerpse boek-handels was verdwenen, waardoor het nog moeilijk te verkrijgen was.

DE NIEUWE WERELDORDE

Nadat *Staatsgevaarlik* ophield te bestaan, vond een deel van haar medewerkers al snel de weg naar *De Nieuwe Wereldorde* – *Internationale Revue der Gedachte-beweging*, waarvan het eerste nummer op 1 november 1919 van de persen was gerold. Het blad stelde zich van bij aanvang op als de spreekbuis van de UHV, zoals gezegd de Vlaamse onderafdeling van Clarté-België.

De artikelen in *De Nieuwe Wereldorde* waren een mengeling van filosofische, Vlaamsgezinde en politiek-theoretische thema's. De ontwikkelingen in de Sovjet-Unie werden met sympathie gevolgd, terwijl de Belgische Werkliedenpartij (BWP) gere-geld onder vuur werd genomen, niet alleen om haar reformistische koers, maar ook om haar wei-nig Vlaamsgezinde houding. In het verlengde van *Staatsgevaarlik* zagen de clartéïsten een belangrijke rol voor de intellectuelen in het verwezenlijken van een nieuwe wereld. 'Tegen de macht van het geweld stellen wij de macht van het verstand', stond in het 'Manifest aan de Vlaamsche Intellectueelen', dat in het eerste nummer onder meer door de dichter Gaston Burssens en oud-*Boomgaard*-redacteur Paul Kenis werd ondertekend (Borgers et al. 1919, 1). Net als in de Franse *Clarté*-groep ontstond er onder de medewerkers echter al gauw onenigheid over de precieze rol van intellectuelen in het bereiken van de toekomstige nieuwe wereldorde. Pleitbezorgers van een revolutie naar bolsjewistisch model stonden tegenover aanhangers van Romain Rolland, die zwoeren bij een elite van antimilitaristen, zuiver in de pacifistische leer en zonder partijbelangen.

Vooral de dichter, essayist en hemelbestormer Victor Brunclair bekritiseerde het idee van een door de internationale communistische partij gestuurde revolutionaire massabeweging. Dat bleek uit zijn enige bijdrage aan *De Nieuwe Wereldorde*, dat op 1 januari 1920 onder zijn pseudoniem Geert Bardemeyer verscheen. Centraal in Brun-clairs artikel stond het begrip 'democratie', dat hij wilde uitkleden om er vervolgens

– Voorpagina van
Staatsgevaarlik

© Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

– Victor J. Brunclair, 1919

© Letterenhuis, Antwerpen

een nieuwe invulling aan te geven. Vanzelfsprekend was het hem niet ontgaan dat de eerste verkiezingen volgens algemeen mannelijk stemrecht in november 1919 een grote overwinning voor de socialisten had opgeleverd. Dat de stem van de gewone Vlaamse man opeens evenveel gewicht had gekregen als die van de rijke bourgeois, deed hij af als 'een potsierlijke toepassing van het rechtvaardigheidsbeginsel'. Dat impliceerde natuurlijk niet dat Brunclair gewonnen was voor een meervoudig kiesstelsel, waarbij het aantal stemmen volgens het inkomen werd bepaald. Maar hij vond het niet minder betreurenswaardig dat het stemrecht gelijkelijk werd verleend aan intellectuelen én aan 'achterlijk plebs'. Zijn voorstel had niets te maken met de oude politiek, noch met een parlementair-democratische overtuiging in conventionele zin: 'Onze oplossing moge men als utopisch doodverven, maar wij staan voor, een dictatuur van de *geestepartij*.' Het plebs was onwetend en daarom zouden de flaminganten, 'dit paradoks moge menigee bevreemden, hun volk *moeten dwingen vrij te zijn*' (Bardemeyer 1920, 2-3).

Ondanks het 'real-politisch inzicht' dat de eenentwintigjarige Brunclair in zijn artikel promootte, stonden zijn voorstellen vanaf het begin los van de politieke en culturele realiteit. Dat neemt niet weg dat zijn artikel op de instemming kon rekenen van jongeren die eveneens vraagtekens plaatsten bij de heersende parlementaire democratie. Onder meer Joris van Severen, de latere leider van het fascistische Verdinaso, sloot zich in zijn dagboek aan bij Brunclairs 'flink en verstandig artikel over "democratie"', waarvan hij enkele passages instemmend overnam (Pauwels 1999, 63).

Brunclairs idee van een dictatuur van de geestepartij was niet de dominante opvatting binnen *De Nieuwe Wereldorde*. Eigenlijk kon in dit blad niet worden gesproken van een heersend idee. Net als in *Staatsgevaarlijk* beperkten de meeste medewerkers zich tot vage beschrijvingen van de beloofde nieuwe wereld. In februari 1920 evolueerde de houding van *De Nieuwe Wereldorde* echter in de richting van het specifiek Russische communisme, met zijn dictatuur van het proletariaat naar marxistisch-leninistisch voorbeeld. Op 1 maart 1920 werd een gezamenlijk congres van *Clarté* en de pas opgerichte Kommunistische Partij aangekondigd, dat op het einde van de maand in Brussel zou plaatsvinden. Het doel was alle communistisch georiënteerde groepen te verzamelen en vervolgens trachten om te vormen tot een enkele partij. Op 27 maart 1920 was de kogel door de kerk: vanaf het volgende nummer zou *De Nieuwe Wereldorde* opgaan in het blad *De Internationale* van de Kommunistische Partij in Antwerpen.

OPSTANDING

Vanaf maart 1920 konden *Clarté*-leden die lid wilden blijven van de vereniging, overstappen naar de sectie-Brussel. Binnen die sectie gaf Hendrik Tanrez het blad *Opstanding* uit, volgens de ondertitel het officiële *Orgaan der Vlaamsche Clarté-groepen*. Opvallend was het heterogene karakter van *Opstanding*. Zo kon het blad beroep doen op een brede keur van medewerkers: de gewezen frontsoldaat en dichter Daan Boens, de katholieke Jan Boon, de activist Robert van Roosbroeck én de voormalige ambtenaar in dienst van de regering in Le Havre Paul Kenis. Dat *Opstanding* zich expliciet richtte op onafhankelijke intellectuelen, bleek verder uit een brief van Henri Barbusse. Nadat de Franse schrijver toestemming had gegeven om zijn naam te gebruiken als medewerker van het blad, benadrukte hij nogmaals de autonomie van *Clarté*. In zijn ogen bleef het noodzakelijk dat haar werking geschiedde buiten elk partijverband.

Intussen kregen een aantal jonge linkse activisten het hard te verduren. Zo werd Firmin Mortier wegens zijn activistische activiteiten tijdens de oorlog alsnog aangehouden in juni 1920. Hij werd veroordeeld tot zeven maanden opsluiting en 500 frank boete. Eveneens in juni 1920 verscheen Jef van Extergem voor het assisenhof. Deels als gevolg van zijn heftig revolutionaire en anti-Belgische taal viel het vonnis voor de 23-jarige Van Extergem bijzonder zwaar uit: maar liefst twintig jaar hechtenis, eeuwige beroving van zijn burgerrechten en betaling van de proceskosten.

Voor de jonge activisten leek het erop dat de Belgische staat iedereen die de burgerlijke restauratie in de weg stond, het zwijgen probeerde op te leggen. Niettemin bleef ook Herman van den Reek het activistische programma voortzetten. Na het mislukken van het derde jeugdcongres had deze voormalige medewerker van *Staatsgevaarlijk* zich gericht op zijn studie scheikunde aan de Universiteit Libre de Bruxelles (ULB) en aansluiting gezocht bij andere politieke bewegingen. Hij was actief binnen *Clarté*, werd secretaris van de Internationale Anti-militaristische Vereniging en onderhield contacten met de *Christian International Movement*. Op 11 juli 1920 maakte Van den Reek deel uit van een grote menigte die zich had verzameld in Borgerhout. Door een verbod van burgemeester De Vos op de Guldensporenviering hadden de verzamelde Vlaamsgezinde verenigen naar deze randgemeente van Antwerpen moeten uitwijken. Later op de dag zakten groepjes jongeren toch af naar de Grote Markt, waar schepenen Louis Strauss de agenten het bevel tot ontruiming gaf. In het geharrewar loste een agent een kogel op de groep en Herman van den Reek werd geraakt. Over de precieze omstandigheden waarin dit plaatsvond, bestaat geen duidelijkheid. Eén versie gewaagt van voorbedachtheid. Het is een hypothese die niet met feiten kan worden gestaafd, maar het staat vast dat Van den Reek pas laat naar het ziekenhuis werd overgebracht. Daar moest hij ondanks zijn kritieke toestand de volgende dag een bekentenis ondertekenen waarin stond dat

– Voorpagina van
Opstanding

© Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

niet hij, maar de agent de bedreigde persoon was. De negentienjarige Van den Reeck overleed dezelfde avond.

Er werd algemeen met grote verontwaardiging op de dood van de jonge student gereageerd. De Vlaamse Beweging had nu een martelaar, die gestorven was door de repressieve politiek van het door 'franskiljons' gedomineerde Antwerpse stadsbestuur. De opkomst tijdens Van den Reecks begrafenis op zaterdag 17 juli 1920 was meer dan overweldigend. Ook het op 3 augustus 1920 verschenen nummer van *Opstanding* was grotendeels gewijd aan Herman van den Reeck. Het titelblad toonde een houtsnede met als onderschrift 'Bekennen'. Een beul houdt de hand vast van een stervende jongeman die een 'bekentenis' ondertekent. In het tijdschrift werd de 'politieke moord' op Van den Reeck als een regelrechte oorlogsverklaring aan de Vlaamse Beweging geïnterpreteerd: 'de revolutionaire stormwind is Vlaanderen voorgoed binnengewaaide.' (Anoniem 1920a) De redactie deelde de gebeurtenissen ook mee in een schrijven aan bevriende buitenlandse organisaties. Er kwam een groot aantal reacties, waarvan onder meer die van Barbusse werd afgedrukt. Ook het Belgische gerecht interesseerde zich echter voor de buitenlandse relaties van *Opstanding*. In augustus 1920 kreeg de algemeen secretaris 'vijf heeren van het parket' over de vloer. Ze legden beslag op een dertigtal brieven van correspondenten in het buitenland. De dag nadien werd de secretaris ondervraagd over doel en werking van *Clarté* (Anoniem 1920b).⁴

EXIT CLARTÉ

In september 1920 begon *Opstanding* aan te sturen op een 'revolutionair eenheidsfront', bestaande uit fronters, communisten, anarchisten en minderheids-socialisten. Op die manier moest het Belgische unitarisme – als steunpilaar van het kapitalisme – geleidelijk worden ondergraven (Anoniem 1920c). In 'Toekomst-muziek', dat in een volgend nummer zou verschijnen, ging Victor Brunclair – die zich intussen had opgeworpen als één van de opvallendste protagonisten van het linkse activisme – hier verder op door. Zijn artikel had als bedoeling vorm te geven aan het in zijn ogen al te vage begrip 'Vlaamsche revolutie'. Terwijl nationalistische bewegingen in het buitenland, zoals het Ierse Sinn Féin, op economische en religieuze drijfveren waren gestoeld, bewoog het 'ultra-radikalisme' in Vlaanderen zich nog steeds binnen de perken van het taalkundig flamingantisme. Culturele ontvoogding veronderstelde echter ook sociaaleconomische voorwaarden. Zo niet, dan zou de overgang van het 'franskiljonsche' naar een Vlaams bestuur tevens een Vlaams kapitalisme verwekken. Volgens Brunclair hadden de communisten dus gelijk indien zij Vlaamse autonomie in de lijn van een sociale revolutie plaatsten: 'Niet antipodisch dus flamingantisme en kommunisme, maar door hun geaardheid en hun doeleinden aanverwant.' (B. 1920)

Brunclairs boodschap was duidelijk: in zijn ogen participeerde het Vlaams-nationalisme in de internationale revolutie-in-voorbereiding tegen de kapitalistische orde. Maar het communistische experiment was dan wel geschikt voor de Slavi-

sche ziel, daarmee was niet bewezen dat het ook in westerse landen zou aanslaan. Veel hing af van de huidige politici, die Brunclair helaas al te vaak in 'kompromisgekonkel' zag vervallen. In dat verband verwees Brunclair naar de BWP die, onder voorzitterschap van Camille Huysmans, mijlenver verwijderd was geraakt van het oorspronkelijke marxisme. Overigens was ook van Ostaijen danig ontgoocheld in de Vlaamse socialisten, die de Vlaamse Beweging bleven reduceren tot een taalkwestie en intussen hun medewerking verleenden aan de restauratie van het burgerlijk bestel, dat in zijn visie de Grote Oorlog had voortgebracht.

Begin 1921 kwam de internationale *Clarté*-groep steeds meer onder invloed te staan van de Sovjet-Unie en de Franse communistische partij. Deze stapsgewijze verandering werd het eerst in het expressionistische tijdschrift *Die Weissen Blätter* opgemerkt. In januari 1921 had René Schickele een artikel geschreven waarin hij zijn teleurstelling uitsprak over de ontwikkelingen. Wat had *Clarté* niet kunnen worden, verzuchtte Schickele: een verzameling kunstenaars van over heel de aardbol met als gezamenlijke taak het idealisme levend te houden in een wereld die werd gedomineerd door een kortzichtige partijpolitiek. Een maand later werd duidelijk dat Barbusse van zijn *Internationale de la Pensée* de intellectuele vleugel van de communistische partij wilde maken. Hij was gefrustreerd in zijn hoop op een spontane opstand van de massa en schreef dat er geen plaats meer was voor '*les internationalistes-réformistes et pacifistes sentimentaux – qu'inquiète toute destruction, indispensable pourtant à la construction de l'Unité humaine*' (geciteerd in Humbeeck 2002, 111).

Terwijl Barbusse steeds meer aanleunde bij de Derde Internationale en zelfs het gebruik van revolutionair geweld rechtvaardigde, bleef Romain Rolland vasthouden aan zijn idealen van ongebondenheid. Hij zette zich af tegen het kapitalisme, maar het communisme scheen hem geen waardig alternatief. Ook vele Vlaamse clartéïsten waren niet bereid Barbusses politieke conclusies met betrekking tot het actieve pacifisme van de Sovjets te onderschrijven en de overstap naar het communisme te maken. Sommigen zochten hun heil bij de sociaaldemocratische BWP, terwijl anderen in de richting van de Frontpartij opschoven.

O ONS VERLANGEN

In de jaren dat zijn activistische medestanders in Vlaanderen zich vermeidden in vaak vergezochte theoretische bespiegelingen omtrent de verhoopde revolutie, had Paul van Ostaijens idealisme een flinke knauw gekregen in Berlijn. Het neerslaan van de Spartacusopstand (waarbij de kopstukken van de radicaal-linkse Spartacusbond, Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht, werden vermoord) en het nadien nog maandenlang voortdurende straatgeweld in de Duitse hoofdstad hadden de dichter met de werkelijkheid achter zijn dromen geconfronteerd. Dat betekende niet dat van Ostaijen zijn idealen liet varen; alleen koesterde hij geen illusies meer omtrent de spoedige realisering daarvan. Zo was hij zich sterk bewust geworden van het feit dat de 'massa' niet meteen zat te wachten op het 'geestelijke' leiderschap van de

(4) Dat *Clarté* nauwlettend in het oog werd gehouden door de Belgische inlichtingsdiensten blijkt ook uit het archief van het parket van de procureur des Konings te Brussel. Een deel van de dossiers uit de periode 1920-1923, die vooral een beeld geven van de ontstaansgeschiedenis van de Kommunistische Partij België, worden bewaard in het AMSAB te Gent.

'Wij zijn strijders voor een
nieuwe wereldorde'
(vervolg)

kunstenaar-intellectueel. Als gevolg hiervan bleek van Ostaijen ook immuun voor het utopisme van *Clarté*, waarachter vele linkse activisten zich hadden geschaard.

Van Ostaijens desillusie bleek ook uit zijn in de lente van 1921 verschenen *Bezette stad*, wellicht het enige Vlaamse Eerste Wereldoorlogboek dat zich – denk maar aan de kreet ‘Boem Paukeslag’ – in het collectieve geheugen heeft genesteld. Van Ostaijens derde dichtbundel evoceert de verschillende fasen van de bezetting van Antwerpen, met achtereenvolgens de Duitse aanval, het beeld van de verlaten forten, de lege haven, het nachtleven tijdens de oorlog, de aftocht en de patriottische Te Deums na de zege. Van Ostaijen toonde zich teleurgesteld over het feit dat de Grote Oorlog en zijn in potentieel revolutionaire nasleep op niets waren uitgedraaid. *Bezette stad* stond dan ook in het teken van de nederlaag. ‘Alles beproefd / wij zijn aan ’t einde van ismen’, klonk het al op de tweede pagina. Ook het communisme had de burgerlijke restauratie niet kunnen tegenhouden: ‘O ons verlangen / naar het kapotten van alle begrippen / alle hoop / alle idioterijen / de rode vloed groeit niet / de rode legers wassen niet / en niets gaat stuk.’ (van Ostaijen 1996, 415) Slechts de vage hoop op een totale zelfvernietiging van de kapitalistische maatschappij bood nog enig soelaas: ‘misschien wordt eens / de nood zo groot / alle dijken breken.’ (419)

Achteraf bekeken bestond het naoorlogse linkse activisme uit een amalgaam van wereldverbeteraars, die na de onvermijdelijke ontgoocheling diverse politieke wegen zouden bewandelen. Zo namen de voormalige Vlaamse clartéïsten ook tijdens de Tweede Wereldoorlog uiteenlopende posities in. Terwijl de communistische voorman Jef van Extergem en Jan Boon, inmiddels directeur-generaal van het Nationaal Instituut voor de Radio-omroep, zich engageerden in het verzet, zouden anderen (zoals de historicus Robert van Roosbroeck en Hendrik Tanrez) zich aan de kant van de fascistische collaboratie scharen. De positie van Victor Brunclair vertoonde nog de meeste overeenkomsten met die van Romain Rolland. Zijn volgehouden geloof in artistieke onafhankelijk zou er uiteindelijk toe bijdragen dat hij in 1944 een ellendige dood stierf in het Duitse werkkamp van Ladelund, vlak bij de grens met Denemarken. ■

BIBLIOGRAFIE

- Anoniem, 'Oorlog in Vlaanderen', *Opstanding* 1(4), 1920b, 3.
- ---, 'Onze werking', *Opstanding* 1(5), 1920a, 12.
- ---, 'Revolutionair eenheidsfront', *Opstanding* 1(5), 1920c, 3-4.
- Henri Barbusse, *Clarté*, Parijs: Flammarion, 1920.
- Geert Bardemeyer [Victor J. Brunclair], 'Democratie?', *De Nieuwe Wereldorde*, 1 januari 1920, 2-3.
- Adolf Borgers et al., 'Manifest. Aan de Vlaamsche Intellectueelen', *De Nieuwe Wereldorde*, 1 november 1919, 1.
- Victor J. Brunclair, 'Toekomstmuziek', *Opstanding* 1(6), 1920, 34.
- De Redaksie, 'Staatsgevaarlik', *Staatsgevaarlik* 1(1), 1919, 1.
- Matthijs de Ridder, *Staatsgevaarlik! De activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren, 1912-1933*, onuitgegeven proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2009.
- Gijs Garré, *Lode Craeybeckx 1897-1976*, Brussel: Grammens, 1986.
- Kris Humbeeck, 'God geve dat wij Staatsgevaarlik wezen! Mijn kleine oorlog en de retoriek van het linkse activisme', in Hubert F. van den Berg & Gilles J. Dorleijn (red.), *Avantgarde! Voorhoede? Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*, Nijmegen: Vantilt, 2002, 103-112.

- Luc Pauwels, *De ideologische evolutie van Joris van Severen (1894-1940): een hermeneutische benadering*, leper: Studie- en Coördinatiecentrum Joris van Severen, 1999.
- Marc Reynebeau, 'Geschapen als activistisch mannequin. Het politieke avontuur van Paul van Ostaijen in de Eerste Wereldoorlog', *Spiegel der Letteren* 39(2), 1997, 161-181.
- Dieter Vandenbroucke, *Dansen op een vulkaan. Victor J. Brunclair als representant van de activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren (1899-1944)*, proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2012.
- ---, 'De leer van de Daad. Het Vlaamse activisme en Duitse Aktivismus tussen nationalisme en kosmopolitisme', *Wetenschappelijke tijdingen (Wt)*, 72(2), 2013, 176-192.
- ---, *Dansen op een vulkaan. Victor J. Brunclair: schrijver in een bewogen tijd*, Antwerpen: De Bezige Bij, 2014.
- Dennis van Mol, *(persoonlijk ben ik er niet voor). Over de moeizame doorbraak van de moderne -ismen en het ontstaan van een activistische tegentraditie in Vlaanderen, 1906-1933*, onuitgegeven proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2017.
- Paul van Ostaijen, *Verzameld werk deel I+II. Verzamelde gedichten*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 1996.
- Willy [Geert Pijnenburg & Herman van den Reek], 'Manifest aan de jonge Vlaamsche intellectueelen', *Staatsgevaarlik* 1(1), 1919, 5-7.